



TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI / 330

ÜÇÜNCÜ 1000'E GİRERKEN İSLÂM

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2000

ANKARA

2005

Eserde yer alan görüşlerin dinî, hukukî ve bilimsel sorumlulukları
yazarlarına aittir.

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin 21.09.1999/952-1
sayılı kararıyla basılmıştır.

•
© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
•

Birinci Baskı: Şubat 2005, 1.000 Adet

İNANÇTAN EYLEME

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

“İnançtan Eyleme” konusu üzerinde düşünürken karşımıza çok sayıda iddia, soru ve pek tabii sorunun çıkması, ilk bakışta bize biraz şaşırtıcı gelebilir; çünkü genelde bakıldığında din, sadece duygu dünyamızla ve iman hayatımızla değil, aynı zamanda ve aynı derinlikte eylem dünyamızla da doğrudan ilgilidir. Dinin bu özelliğini bilen hiç kimse, inançla eylemin arasında organik bir bağın olduğu gerçeğine itiraz edemez. Buna rağmen yine biliyoruz ki söz konusu ilişki, özellikle itikâdî fikir ekolleri arasında hararetli tartışmalara, bazen çok hazin sonuçlar doğuran kavgalara sebep olmuştur. Ben burada, çoğu kelâmî nitelikte olan bu meseleye girmeyeceğim. Beni bu konuşmamda asıl ilgilendiren konu, inanç-eylem ilişkisinin daha sosyolojik ve siyasî çerçevede sürüp gelen tartışmaya dair kısmıdır. Bu tartışmada çok sayıda iddia karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi, bir iddiaya göre “din, sadece bir vicdan işidir. Dolayısıyla, o, bütünüyle özel alana aittir. Modern bir toplumda dinin kamusal alanı belirleyici herhangi bir tutumu olmamalıdır.” Öte yandan, bir başka iddiaya göre de “din, bir nizamdır. Dolayısıyla, o, bireyin vicdanından tutun da siyasî alana kadar kamu hayatının tamamında belirleyici, inşa edici bir görev üstlenmek durumundadır.”

Bugün dünyanın pek çok yerinde, ama özellikle İslâm dünyasında bu iki iddiayı ve onların gereklerini hâkim kılmak isteyenler arasında ciddi gerilimler, hatta zaman zaman şiddet hareketlerine yol açan bir mücadele sürüp gitmektedir. Bu bakımdan, konunun ilmî ve fikrî ciddiyet içinde enine boyuna konuşulması ve tartışılması hayati bir önemi haizdir.

Her dinî inanç, eylem dünyasında aynı veya benzer etkileri göstermez. Aslında “dinî” diye adlandırdığımız eylemler de aynı özelliklere sahip olmazlar. Ben burada konuyu anlamamızı kolaylaştırabileceğini düşündüğüm bir ayırımı dikkat çekmek istiyorum. Bir kurum olarak düşündüğümüzde dinde bazı şeyler kendi başına, yani *bizatihi dinî*dir. Bazı şeyler ise bu bizatihi dinî olanla kendileri arasında kurulmuş ilişkilerden, *bağlantılardan dolayı dinî*dir.

Eğer “kendi-başına (bizatihi) *dinî* olan nedir?” şeklinde bir soruya İslâmî açıdan cevap vermek durumunda kalsaydım, bu cevabı Hz. Peygamber'e ilk gelen vahyin ifadeleriyle vermenin, başka muhtemel cevaplara nazaran, daha doyurucu olduğunu düşünürdüm. Din, Hira'da duyulan ilk sesin ifadesiyle, her şeyden önce, “yaratıcı Rabb'e” inanmaktır; böyle bir varlığa bağlanmaktır (Alak, 96/1).

İlk vahiy tecrübesini takip eden uzun bir fasıladan (fetretten) sonra yeniden gelmeye başlayan vahiyde Hz. Peygamber'e şöyle buyrulur: "Kalk ve uyar; ve Rabbinî ulula; ve elbiseni temiz tut" (Müddessir, 74 /2-4). Bu sonucu ilahî buyruk ("elbiseni temiz tut") da dinîdir; fakat farklı bir anlamda. Yaraticı Rabb'e inanan ve O'nu yüce bilen kişi, bu inanmanın ve yüceltmenin zaruri bir sonucu olarak dinî bir bağlanma içine (aktine) girmiş olur; ama "elbiseyi temiz tutma" kendi başına, böyle bir şeyi gerektirmez. Bu fiili, inanmayan da işleyebilir. Elbiseyi temiz tutmak için mü'min olmaya gerek yoktur.

Başka bir örnek vereyim: Mâ'ûn sûresinde bildiğiniz gibi öksüzü ve yoksulu gözetmeyenler şiddetle azarlanmaktadır. Demek ki, yoksulu ve öksüzü gözetmek de, yani bu toplumsal vazife de, dinîdir. Ama bu da kendi başına dinî değildir. Böyle bir insanlık görevini dikkate almak, kişiyi iman denen o bağlantının dünyasına getirmez. Bazılarımız öksüzün, yoksulun, işsiz, mazlumun yanında dinî dolayısıyla insanî gerekçelerden dolayı, bir kısmımız ise sadece insanî gerekçelerden dolayı yer alırız.

Eğer "din sadece bir vicdan işidir" iddiasında yer alan "sadece" kelimesini çıkarırsak, sağlam bir ifadeyle yola çıkma imkânı buluruz. Az önce, "kendi- başına dinî" dediğimiz o bağlanma, o teslim oluş her ferdin evvela *vicdanında* olmak durumundadır. Eğer din, vicdanda yoksa hayatta da yoktur. Ama pek çok insan için şu cümle de hakikatin öbür yanını dile getirmektedir: Vicdanda olan din, farklı anlamlarda farklı derece ve nitelikte *her yerdedir*. İşte hayatî soru bu her yerde varolan dinin *nasıl varolduğu, nasıl varolması gerektiği* konusudur.

Dinin eylem dünyasına ve oradan hayatın bütün alanlarına yayılmasını geniş bir yelpaze içinde düşünmemiz gerekiyor. Meselâ, dinin bir vicdan işi olduğunu söylerken, inancın karakter değiştirici ve koruyucu gücünü merkezî konumda tutmak zorundayız. Yirminci asrın ünlü matematikçisi ve metafizikçisi A.N.Whitehead, bu gerçeği çok açık olarak söyle dile getiriyor: Din, canlı bir şekilde kavrandığı ve içtenlikle benimsendiği takdirde, insan karakteri üzerinde köklü değişiklikler meydana getiren bir genel hakikatler sistemidir.¹

Whitehead bu sözü dinin daha ziyade itikad yönünü dikkate alarak söylüyor. Daha sonra üzerinde duracağım gibi, bu sözün tazammun ettiği önemli içtimaî boyutlar vardır.

Aynı filozofun şu cümlesi de, üzerinde durduğumuz konunun, bu kez, vicdan yanının aslılığına parmak basmaktadır: Din, insanın tek başına iken ("solitude") yaptığıdır.

Fakat biliyoruz ki, dinin etkisi burada, yani vicdanda bitmiyor. Karakteri, başka

¹ A.N.Whitehead, *Religion in The Making*, (İkbal tarafından *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, Ashraf Pub., s.2'de iktibas edilmiştir.)

şeyler meyanında, dinî inançla değişen ve oluşan insan hayatını bir toplumun, bir kültürün mensubu olarak kendisini çepe çevre saran bir dış dünyada başkalarıyla birlikte yaşıyor. Bu başkalarının bir kısmı kendisi gibi düşünüyor ve inanıyor; bir kısmı ise farklı şeylere inanıyor, Kısaca söylendikte, dinî inanç, oluşmasında büyük ölçüde etkili olduğu karakter vasıtasıyla dış dünyaya -hem de kaçınılmaz bir tarzda- açılıyor.

Anlatıma biraz somutluk kazandırabilmek için yelpazenin boyutlarını İslamî bir çerçeve-içinde ve Hz. Peygamber'in faaliyet programını göz önünde bulundurarak açmaya çalışalım. İlk gelen vahiy marifetiyle, hayatını kendi başına ve doğrudan dinî nitelikli bir bağlantı içinde gören Hz. Peygamber, bu imanın kaçınılmaz bir devamı, bir uzantısı olarak bazı adımları atmak durumundaydı. Özellikle Mekke dönemi-ni dikkate alarak konuşacak olursak, Peygamber'in -dolayısıyla vahyin- ilk yaptığı şeylerin başında topluma karşı yöneltilmiş amansız bir *eleştiri faaliyeti* gelmektedir.² Öyle bir toplum ki, haksızlık, adaletsizlik diz boyudur. Öksüzler, dullar, kimsesizler, yoksullar, köleler inim inim inlemektedir. Malî, içtimaî ve siyasî güç, sadece belli el-lerde dönüp durmaktadır. İmdi, vahyin aydınlattığı bir akıl, bir gönül, bir vicdan, Hi-ra'nın serin mağarasında teemmülî bir hayatın derin manevî hazzını mı yaşayacaktı, yoksa işe *sosyal bir kritik* ile başlayarak bir ıslah faaliyetine mi koyulacaktı? Aslında Hz. Muhammed, bir *peygamber olarak* her ikisini de yapacaktı; ama içtimaî hayatta asıl görüneni, paylaşılanı, zaman, mekan, dolayısıyla tarih olanı, işte o sos-yal kritikte başlayan faaliyeti yönlendirecekti, Bu, sadece Hz. Peygamber'in değil, vahiyle aydınlatılan her vicdanın, genelde her din kurucusunun ana göreviydi. Mu-hammed İkbâl, bir sūfinin (Gangohlu Abdulkuddus'un) sözüne atıfta bulunarak ne-bîliğin bu yönünü gayet güzel açıklar. Sūfi, Hz. Peygamber'in Miraç tecrübesine atıfta bulunarak "ben o kadar yükseğe ve yakına gitseydim, vallahi bir daha geri dön-mek istemezdim" der. İkbâl, bu sözü dikkate alarak şu yorumu yapar: Velî, yaşadığı dinî tecrübeye mest olup kalmak ister. Oysa nebi, o tecrübeyi, aynı zamanda, ce-miyetin inşası için bir kaynak olarak değerlendirir.³

Din eksenli sosyal kritik, çok kere inançların, fikirlerin ve tutumların eleştirisiyle yola çıkıyor ve oradan bütünüyle hayat felsefesinin eleştirisine yöneliyor. Mesalâ , Cahiliye Araplarının insan kavramı, Kur'an'ın eleştirisine hedef olan ilk konuların başında geliyor. Mekke'nin putperest Arabı, insanı, kendisini muhalled kıldığına inandığı mal ve mülküyle, sahip olan erkek insan gücüyle, sosyal statüsü v.s. ile tanımlıyor (Humeze, 104). Kendisini ancak akıp giden zamanın (dehr'in) yok edeceğine inanıyor (Câsiye, 45/24). İlk inen ayetlerin ışığında bakıldığında, her şeyden önce o toplumda bu fikrin, bu anlayışın ve onların ortaya çıkardığı tutumun ne kadar sathî,

²Dinin burada temas edilen faksiyonlarıyla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Charles Davis, *Religion and The Making of Society*, Cambridge U.P., özellikle 1. ve 2. Bölümler.

³ İkbâl, *a.g.e.*, s.124.

hatta sahte mukaddimlere dayandığının gösterilmesi gerekiyordu.

Dinle hayat arasında varolan başka bir bağlantıya geçmeden önce şunu hemen belirtelim ki dinin, dindarın iç dünyasına (enfüs'e), dış dünyasına (âfâk'a) ve tarih-kültüre yönelttiği eleştiri, gelip geçici bir hadise değil, bir kurumdur. Başka bir deyişle, dinin eleştirel işlevi daimidir. Daimilik, insanla ilgili her şeyin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Yani insan cemiyeti, dinin eleştirisinden büsbütün uzak kalacak bir mükemmelliğe asla ulaşamayacağından dolayı, eleştiri süreklilik kazanmaktadır.

Kur'an, bize bu eleştirinin nasıl yapılması gerektiğine dair adeta bir edeb çerçevesi çiziyor; bir yol ve yordam gösteriyor. Eleştirinin yerine ulaşabilmesi için eleştirinin, dinî ve ahlâkî hayatında belli bir mertebeye ulaşmış olması gerekiyor. Eğer dinden gücünü alan veya öyle görünen bir eylem amacına ulaşmıyorsa, burada eylemi gerçekleştiren kişinin karakterinin imânla ne kadar yoğrulduğuna bakılması gerekir. Eğer böyle bir yoğrulma varsa, iman ve ahlâk hassasiyetiyle ortaya konan eylemin, barış yolunda yürüyerek barışı sağlamaya yönelmemesi düşünülemez. Kur'an-ı Kerim'in merkezinde yer alan *salih amel* kavramıyla ilgili yapılacak kısa bir tahlil, bunun böyle olduğunu ortaya koymak için yeterlidir. Psikolojik ve sosyolojik bakımdan imanla organik bir bağ içinde bulunan salih amel, ferdi hayat düzleminde, daha önce de temas ettiğim gibi karakter inşasının, yani ruhi entegrasyonun cemiyet hayatı planında ise toplum inşasının, dolayısıyla, içtimaî entegrasyonun olmazsa olmaz programıdır.

Amel-i sâlih, hem ferdin hem de toplumun hayatı için o kadar büyük önemi haizdir ki, vahiy, ferdin ve toplumun muhtemel ihmallerini dikkate alarak amelin bir kısmını, sözgelimi ferdi planda namaz ve orucu, içtimaî planda ise zekâtı farz kategorisine dahil etmiştir. Bu kategoriye dahil olan amellerin en önemli özelliklerinden ve beklendi ürünlerinden biri, onların mü'mini ve mü'minler topluluğunu gönüllü amelere iletmesidir. Burada vahiy, mecburiyeti, aynı zamanda hürriyet için bir basamak sayılmaktadır. Başka bir ifadeyle, vahye dayalı eğitim programının gözü, "mecburiyet"de değil, "aşkla ve şevkle yapıyorum"dadır.

Din, eleştiri işlevini sürdürürken toplum hayatında, dolayısıyla yaşanan kültür içinde adım adım bir anlam verme ve değer koyma kaynağı olarak kendisini yerleştirir. Bu alan, tabir yerinde ise dinin içtimaî hayat içindeki ana yurdudur. Sözgelimi, din, kültürün, özellikle bilimin merkezî konumda olduğu teorik, yahut kognitif yanılla da ilgilidir. Fakat bu ilgi, dinin hayatın anlamının ve değerinin düşünüldüğü, konuşulduğu, tartışıldığı ve yaşandığı yere duyulan ilgiyle mukayese edildiğinde sönük kalır. Pek çok Müslüman mütefekkiye göre -ki bunların başında Muhammed Abduh gelir- kognitif alanda olup biten çok az şey dini doğrudan ilgilendirir. Bu kanaati paylaşanlar, Mehmed Âkif'in ifadesini kullanarak söyleyecek olursak, "alınız ilmini Garbın" demekte hiçbir sakınca görmemişlerdir.

Asıl problem, dinin sosyal yapılanmaya -ve tarihin seyri içinde de tekrar tekrar

yeniden yapılanmaya - inşa edici bir prensip olarak girdiği anlam ve değer dünyasında karşımıza çıkmaktadır. Burası, aynı zamanda, sosyal gerilimlerin de merkezi durumundadır:

Sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğunun yapmakta oldukları özel-kamusal alan ayrımının bir takım güçlüklerle karşılaştığı bölge de işte bu bölgedir. Bu güçlükler gelmeden önce dinin açtığı bir kapıya daha bir kaç cümle ile temas etmek istiyorum.

Dinî vizyonun temel unsurlarından biri olan mükemmellik ideali, nasıl inancın eleştirel fonksiyonuna devamlılık sağlıyorsa, yine nasıl ki dinî boyut beraberinde bir aciliyeti getiriyorsa, aynı vizyon köklü bir umudu da içinde taşıyor. Bu umut kötümserlik, başarısızlık v.s. gibi olumsuzluklar karşısında mü'mine güvenme ve direnme gücü veriyor. Bilindiği gibi dinî tutum, bu yönüyle seküler bir tutumdan farklı olarak, bir ucu Muteâl Olan'a (Gayb'a), öbür ucu ise ölüm sonrası hayat inancına (eskatoloji'ye) dayanıyor. Mü'min başarıyı Allah'tan her türlü başarının *nihai* meyvelerini ise Öteki Hayat'ta beklendiği için faaliyeti zorlaştıran, yahut imkansızlaştıran bir hayal kırıklığının esiri olmaz; normalde olmaması gerekir.

Şimdi de inanç-sosyal eylem ilişkisini, daha önce kısaca dokunduğum ama yeterince açıklamadığım bir başka düzlemde ele almak istiyorum. Burada cevaplamak zorunda olduğumuz temel soru, dinî inancın hayatın neresinde olduğu sorusudur. Konuşmamın başında *dinî-olan* ile ilgili olarak öne sürdüğüm ayrım veya derecelendirme, bu sorunun cevabında bize yardımcı olacaktır. İbadeti de bazen icrası cemiyet hayatı içinde olsa da, kendi-başına dinî olanın bir devamı kabul edersek, *dolaylı dinî* eylem özel bir yer aramaya ihtiyaç yoktur. Bu anlamda din, hayatın her yerindedir. *Bizatîhi dinî* olanla bağlantılı olarak yapılan her eylemin "ibadet" sayılması da bundan dolaydır.

Eylemin fiziksellliği açısından bakıldığında, sosyal eylemin icrasında inananla inanmayan arasında bir fark yoktur. Yani bu bağlamda eylemler dinî olan ve dinî olmayan diye bir sınıflandırmaya tabi tutulmazlar. Eylemin dinî özellik taşıması veya taşıyamaması, inananla inanmayanın eylemlerine yükledikleri anlam ve değerlerle ilgilidir. Dinî eylemle seküler eylem birbirini fiziksel olarak ifna eden iki eylem çeşidi değildir. Biri ötekinin yerini ne alır ne de daraltır. Bu bağlamda düşünüldüğünde inananla inanmayanın mekan paylaşımı konusunda kavga etmeleri için hiçbir makul gerekçe yoktur. Pekâlâ! O halde üstesinden gelmek zorunda olduğumuz zorluklar nereden kaynaklanıyor? Başka bir ifade ile kamusal alan, niçin pek çok yerde bir savaş meydanına dönüşebiliyor?⁴

Her şeyden önce, bazı güçlükler, özel alanla kamusal alanın tanımlanmasına ve bir ayrımına tabi tutulmasına ilişkin tartışmalardan doğmaktadır. Her iki alan arasında belli bir ayrımın yapılması gerekli görülmektedir. Yüzlerce, binlerce şey vardır ki,

⁴ Geniş bilgi için bkz., C.E.Cochran, *Religion in Public and Private Life*, routledge, N.Y.

bunlar insanın özel dünyasına, mahrem alanına aittir. Bu alanın ve dolayısıyla ondan farklı özelliklere sahip olan kamusal alanın kısmî otonomlukları vardır. Fakat bu ayrımı kalın duvarlarla yapabilmeyin zorlukları ortadadır. Öyle görünüyor ki, pek çok durumda ne kamusal alan, *bütünüyle* kamusaldir; ne de özel alan *bütünüyle* özel. Bu ayrım çok kere çoğu yerde öze ilişkin bir ayrım olmaktan çok fonksiyonel bir ayırımıdır.

Din, hem özel alanda hem de kamusal alanda vardır. Fakat bu, *farklı anlamlarda* bir varolmadır. Birey, daha önce müteaddit defalar işaret ettiğim gibi, kendi hayatını başka etki kaynakları meyanında dinle de belirler. Ama bir birey olarak kamusal alanı dinle *belirlemeyi* talep edemez. Bunu hiçbir fikir, ideoloji hayat tarzı v.s. talep edemez. Eğitim-öğretim faaliyetini örnek olarak ele alalım. Çocuklarına dinî boyutlu bir eğitim vermek isteyenler, bunu toplum hayatı içinde ve toplumun gözü önünde -pek tabii uzlaşma sonucunda elde edilmiş her türlü mevzuâtı da dikkate alarak- yapabilmelidirler. Bu, onların en tabii hakkıdır. Ne var ki, onlar herkes için aynı eğitimi öngörme hakkına sahip olamazlar. "Dinsizim" diyenler de o inancın gerektirdiği hak ve özgürlüklere sahiptirler.

Bu durumda demoratik-hukuk devletinin rolü ne olacaktır? Bu sorunun cevabı, en azından pratik düzeyde, o kadar zor görünmemektedir. Devlet hak ve özgürlüklerin güvencesi ve takipçisi olacaktır. Bilindiği gibi totaliter ve otoriter bir devlet, kamusal alanı zaten kendi öz malı olarak görür ve onu keyfince tanımlamak ve belirlemek ister. Hatta o, özel alanın bile büyük bir kısmını belirleme hakkını kendisinde bulur. Böyle bir devletin dini esas alan teokratik bir yapıya sahip olması veya seküler katı bir ideolojiye dayanması sonucu değiştirmez. Bugüne kadar dini özel alana ait gören bir tek totaliter devlet görülmemiştir. Bu tür devletler dini tanımlama, ibadetleri şöyle belirleme yetkisini bile kendilerinde bulurlar. Bu duruma, özellikle dinin sosyal hayatta yeterince kurumlaşmadığı kültürlerde rastlanır. Sözgelimi, Batı'da Kilise devletin karışısında bir kurum (bir tüzel kişi) olarak yer aldığı için din ile devlet arasındaki köprü, anlaşma, uzlaşma ve sözleşme yoluyla daha sağlıklı şekilde kurulmuştur. İslâm dünyasında bugüne kadar din işleri devletin memurları marifetiyile görüldüğü için yani devletin karşısında *tüzel kişiliğe* sahip (hukukî statüsü belli) (otonom veya yarı otonom) bir kurum olmadığı için köprüyü, eğer ona "köprü" demek caiz ise, devletin kendisi, canı istediği zaman ve istediği yere, kuragelmiştir.

İslâm dünyası, Kilise'ye benzer bir kuruma sahip olmadığı dinî yapının bir sonucu olarak olamayacağı için bu köprü inşa etme konusunu enine boyuna düşünmek zorundadır. Halihazır durumun gittikçe sağlıksız bir istikamette yürüdüğü bugün daha iyi inşa etmenin başka yolları da vardır. Yeter ki inandırıcılığı, güvenilirliği güçlü olan, günlük siyasetin çok üstünde kalan ama hayatî konularda ilmî ve fikrî görüşler, çözümler üretebilen, olabildiğince geniş bir hürriyet ve faaliyet alanına sahip bulunan, hiç değilse (evet hiç değilse) *manevî kişiliği* sağlam dinî kurumların inşasına

zaman kaybetmeden gidebilelim. Bugüne kadar hiç bir İslâm ülkesinde böyle bir yapılanma yönünde de ciddi adımlar atılmamıştır.

“İnançtan eyleme” geçiş süreci dikkate alındığında, bu kurumsal zafiyet, din merkezli pek çok oluşum ve aksiyon konusunda “uygulamalı din”in çok kez elini kolunu bağlamış ve çok kere bireylerin, kurumların başka mihverler etrafında toplanmasına sebep olmuştur.

Durumu bir örnekle açıklayacak olursak, din-siyaset ilişkisi son on yılların en canlı konusu olmuştur. Dini öğreten ve dinî hizmet sunan resmî kurumlar, pek çok hassas konuya ya hiç dokunmamakta, ya ima yollu dokunmakta, yahut bağlı bulunduğu sistemin çizmiş olduğu çerçevede bir şeyler söyleyerek durumu kurtarmaya çalışmaktadır. Bu da söz konusu kurumların canlı sosyal aksiyonlar üzerindeki etkisini iyice zayıflatmakta ve sonuç olarak güç, toplum hayatında şu veya bu şekilde (ve çok kere ilmî ve fikrî bakımdan oldukça yetersiz bir halde) varolan başka etki kaynaklarına geçmektedir. İslâm dünyasının pek çok yerinde “din siyasettir” anlayışıyla “dinin siyasetle hiçbir ilgisi yoktur” anlayışının sebep olduğu sosyal sıkıntılar kısmen de olsa, bilgi ve hizmet üreten resmî kurumların, anlatmaya çalıştığım, mevcut durumlarından kaynaklanmaktadır.

İnancın eylem dünyasında hâlis bir şekilde tezahür edebilmesi ve kendisinden beklenen meyveyi verebilmesi, hem mü'minlerin, yani faillerin inaçlardaki samimiyet ve derinliğine, hem de içtimaî ortamın hür olmasına bağlıdır. Unutmamamız gerekir ki, *dinî imiş gibi* ortaya çıkan pek çok eylem, gücünü hakiki dindarlıktan almamaktadır. Eylemlerin arkasında yer alan alışkanlıkların, geleneklerin ve menfaatlerin dindarlıkla karıştırılmaması icabeder. Hâlis dindarlık öyle o kadar da sosyal hayatın her köşesinde rastlanacak ölçüde bol olmasa gerekir.

Hürriyet ise bundan daha az önemli değildir. Dinî ve ahlâkî değerler, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, farklı ilgilere ve amaçlara rağmen sosyal paylaşım alanının olabildiğince geniş olduğu, şöyle ve böyle bir “ortak iyi” ve “ortak amaç”ın hissedildiği, konuşulduğu ve benimsendiği bir toplumda çok daha kolay yeşerir ve eylemlerimize içerik ve istikamet kazandırır duruma gelir. İşlerin, ilişkilerin soyut kurullarla düzenlenmeye çalışıldığı toplumlarda -böyle bir düzenleme önemli olmasına rağmen- gücünü inançtan ve ahlâkî erdemlerden alan eylem dünyasında ciddi zorluklar yaşanabilir. Nitekim yaşanmakta da. Bugün Avrupa'da fakat özellikle Amerika'da önde gelen pek çok düşünür, aşırı bir noktaya gittiğine inandıkları “liberal ruh”u yeniden formüle edilmiş “cemaatçi ruh” ile yumuşatmak istemektedir.⁵ Şüphesiz ki, dinî ve ahlâkî eylem, en iyi ürünlerini, “orta yol”da, “orta yol toplumu”nda verilebilir. Öyle bir toplum ki orada hem bireyin hak ve özgürlükleri bütün şümülüy-

⁵ Özellikle bu son nokta ile ilgili geniş bilgi için bkz., C.Taylor, *Hegel*, Cambridge, 1997; M.J. Sandel, *Liberalism and Limits of Justice*, Cambridge, 1982; A.MacIntyre, *After Virtue*, Indiana, 1981; M. Walzer, *Spheres of Justice*, New York, 1983.

le güvence altına alınacak, öte yandan bu hak ve özgürlüklerin kullanım alanı olan toplumsal hayat-dünyasının temel dokusu gevşetilmeyecek. Başka bir ifadeyle, biraz önce sözünü ettiğim her iki "ruh"a hak ettikleri önem verilmeye çalışılacak, bireysel hak ve özgürlüklerle kamuya karşı olan ödev ve sorumluluklar arasında bir dengeye gitmenin yolları aranacaktır.

Şu sıralarda Türkiye'de ciddi bir liberalleşme arzusu görülmektedir. Bu arzunun meyve verebilecek istikamette daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Unutmayalım ki, inançtan eyleme geçiş sürecinde karşılaştığımız en büyük zorluklar, daha önce işaret edildiği gibi, ortamın yeterince liberal (özgürlükçü) olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu düzeltmeye çalışırken dinî eve ahlâkî eylemlerin, büyük ölçüde kuralların belirlediği çerçevede değil, sıcak bir aile ortamında, insanî ilişkilerin iyi cereyan ettiği bir komşuluk dünyasında, bir mahallede, bir okulda, hülâsa cemiyet hayatında varolduğu gerçeğini de unutmamamız gerekir. Elbette ki, unutmamak yeterli olmaz. Avrupa'nın organik bir parçası olma yolunda ilerlerken, sözünü ettiğim o "yeni orta yol" ile ilgili işe yarar plan ve projelerin üretilmesi ve onların ışığında rasyonel adımların atılması icabeder.

BAŞKAN - Efendim, Sayın Mehmet Aydın Hocamıza, hem Türkiye'nin dününün, bugününün ve yarınının hem İslâm dünyasının diğer ülkelerinin dününün, bugününün ve yarınının sorunlarını hem de bir anlamda, kısmen -herkesin değil bazılarının temenni etmiş olduğu- Avrupa Birliğine girme süreci içinde olan Türkiye'nin karşısında 200 yıldan beri bir cennet nostaljisi gibi kendini takdim eden Batı bloğunun dününün, bugününün, yarınının sorunlarını veciz bir şekilde dile getiren ve beraberrinden çok önemli çözümler de öneren konuşması için teşekkür ediyorum hepiniz adına.

Az önce, sabah oturumundan çıkarken bir arkadaşıyla şöyle konuştuk: Tabii, hem ilâhiyatçının hem sosyal bilimcinin ve özellikle sosyoloğun yeniden tanımlanması lazım. Eğer bu tanım yeniden yapılırsa, biraz daha ferah olursak bu tanımlarda, belki ilâhiyatçıların biraz daha fazla sosyolog, sosyologların da biraz daha fazla ilâhiyatçı olması lazım geliyor. Her ne kadar dün, o provokatif konuşmasıyla İlber Ortaylı ilâhiyat kavramının bir hayli zıpkınlanan bir kavram olduğunu bizlere söylemiş olduktan sonra.

Tabii, devletimizin toplumumuzu da sevmesi lazım. Yani, ben şahsen birçok beş yıllık kalkınma planına rapor verdim. Aile Araştırma Kurumunda üniversite temsilcisi olarak bulundum ki o dönem bence Türkiye siyasetinin ilme en fazla kollarını açtığı dönemdir. Yine, Özal dönemini maalesef hatırlarken biraz içimiz burkuluyor. O dönemde, sosyal bilimciler Türkiye'nin gündemine biraz daha fazla geldi ve ilk defa olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türkiye toplumuyla tanışmak, kucaklaşmak istedi. Hangi vasıtayla; bilimsel bir köprüyle. Fakat, ondan sonra bu başlangıç teşeb-

büsü de akim kaldı ve Türkiye'de devlet toplumunu tanımamaya ısrarla devam etmektedir. Vermiş olduğumuz raporlar, ders kitaplarının müfredatını değiştirmekten, mesela bir çocuk televizyonu kurmaya kadar, hiçbir yankı bulmadı devlet yetkililerinde. Bu bakımdan, sanıyorum ki siyasî hayatla ilmî hayat arasındaki bağların da çok önemle yeniden kurulması lazım gelmektedir. Devletimizin, toplumumuzu çok daha iyi tanınması, çok daha iyi sevmesi ve hepsinden önemlisi çok daha fazla sayması lazım geliyor.

Bu güzel konuşması için Mehmet Aydın Hocamıza bir kere daha teşekkür ettikten sonra, sapla samanın birlikte harmanlandığı bir konuyu bizlere tanıtacak olan, sevgili öğrencim diyebilir miyim, bilmiyorum Ömer Faruk Harman Beye geldi sıra. Çünkü, öğrenci olmak vasfı, bir hocanın asli vasfıdır, beşikten mezara kadar ilmi talep ediyoruz, hep öğrenciyiz. Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Harman "Dinler Arası Diyalog Çalışmaları ve Misyonerlik Faaliyetleri" başlıklı tebliğini bizlere sunacak. Buyurun.